

Жозеф Бедье
роман
про
ТРИСТАНА
ТА ИЗОЛЬДУ

Аннотація

Жозеф Бедьє (1864–1938) — видатний французький філолог і письменник, дослідник середньовічної культури.

«Роман про Трістана та Ізольду» — один з ключових творів Бедьє, чудовий переказ знаменитої кельтської легенди.

Легенда оповідає про любов, що випадково зв'язала тіла і душі лицаря Трістана і прекрасної Ізольди. Однак закоханим не судилося бути разом — Ізольда змушена стати дружиною дядька Трістана, корнуельського короля Марка.

Читач дізнається про вірність і про сум розлуки, про ревності і підступність, яка позбавила закоханих щастя і змусила їх померти в один день.

Художній переклад твору здійснив видатний український поет — Максим Тадейович Рильський.

Жозеф Бед'є

Роман про Трістана та Ізольду

Переклад Максима Рильського

Від перекладача

Переказ про Трістана та Ізольду належить до найпопулярніших легенд середньовіччя. Виникла ця легенда, гадають, десь у X сторіччі, потім набула форми віршованого французького роману (XII ст.), який до наших часів не дійшов, а далі, в різних версіях, але зі збереженням основного сюжетного кістяка, пішла по всіх чи майже всіх землях Західної Європи. Докотилась ця легенда і до Росії як складова частина одного збірника лицарських повістей (XVII ст.). Леся Українка в примітці-передмові до своєї поеми «Ізольда Білорука» так надзвичайно стисло переказує сюжет «Роману про Трістана та Ізольду»:

«Зміст його — фатальне та нещасливе кохання лицаря-васала Трістана і його королеви Ізольди Золотокосої. Се кохання постало з чарівного дання, любовного напою, випитого через помилку». Основа сюжету, як бачимо, зовсім фантастична: чарівний напій, який з'єднує молодих людей непереможним, довічним коханням. Але самі постаті лицаря Трістана і королеви Ізольди ввійшли в світову галерею вірно закоханих пар, недаром же Данте називає їх у тому розділі «Пекла», де мова йде про найпрославленіших коханців древності. «Сильна, як смерть, любов» — цими «соломонівськими» словами можна було б охарактеризувати оте кохання дружини короля Марка з його васалом, яке Леся Українка зве «фатальним та нещасливим».

Фатальне — так; а нещасливе — це можна прийняти з деяким обмеженням: адже в більшості переказів про Трістана й Ізольду, зокрема в тій трактовці, яка оце лежить перед читачем, показується, як раз у раз коханці, долаючи найважчі перешкоди, щасливо з'єднуються, щоб віддатися своїй непереможній пристрасі. За різних епох у різних країнах по-різному трактували сюжет повісті. Брили його іноді в жартівливому, фривольному, одверто еротичному плані. Інші наголошували на «гріховності» вчинків королеви й лицаря. Деякі передовсім підносили нездоланну силу любові, підкреслюючи, що виникла ж та любов незалежно від волі Трістана та Ізольди, навіть усупереч їй. У XIX столітті з поглиблено філософською увагою до трістанівського мотиву звернулись німецький письменник Карл Immerman (незакінчена поема «Трістан та Ізольда») і знаменитий композитор Ріхард Вагнер (музична драма тієї ж назви). За наших часів до одного з найтрагічніших моментів «Роману про Трістана та Ізольду» звернулась, як усім відомо, Леся Українка у згаданій уже прекрасній поемі «Ізольда Білорука».

Те, що подається українському радянському читачеві нині, — це зроблене французьким ученим початку XX ст. Жозефом Бед'є зведення старовинних творів західноєвропейської літератури (переважно французьких, а почасти німецьких та інших, а також уламків із тих творів, що не дійшли до нас повністю), — зведення в стрункій композиційно «Роман про Трістана та Ізольду». Сам Бед'є в заголовку своєї праці формулював завдання своє так: «Роман про Трістана та Ізольду», поновлений (чи відтворений — *gepoиueie*) Жозефом Бед'є». Беру титул 33-го паризького видання). Для такого поновлення чи відтворення треба бути не тільки добре озброєним знаннями вченим, а й справжнім художником слова. Бед'є — такий художник. От чому його роман «відтворення»¹ читається із справжнім інтересом та захопленням. Постаті запалених єдиною пристрастю героїв та їх друзів — Горвеналю, Рогальта Вірне Слово, служниці Бранжієни, постаті ворожих Трістанові баронів, нарешті, постать великодушного короля Марка — виступають перед нами опукло та яскраво, хоча, звісно, не треба до них прикладати тої мірки реалістичності, з якою ми підходимо до творів сучасних письменників.

Зауважимо при цьому, що, згідно з середньовічною поетикою, персонажі звичайно мальовано двома тільки фарбами: чорною й білою. Це збережено і в реконструкції Жозефа Бед'є. А відзначимо, одначе, хоч би таке: Трістан — не тільки охоплений жагою коханець, але й хоробрий лицар «без страху й докору», людина великої моральної чесності: він мучиться від думки, що «обманює» короля з його дружиною, і т. ін. Ізольда, боячись, що служниця Бранжієна викаже її таємницю, віддала Бранжієну рабам, щоб ті її вбили. Потім, одначе, вона тяжко кається в цьому вчинку і щиро радіє, дізнавшись, що її наказу не виконано. Словом — людські живі риси проступають у багатьох місцях роману...

¹ Роман, розуміється, в середньовічному, а не в сучасному значенні слова, чому ми й дозволяємо собі часом замінити цей термін іншим — повість. — М. Р.

Додамо ще, що твір цей має неабияке пізнавальне значення, малюючи, іноді досить докладно, хоч і теж, звісно, з певною умовністю, звичай при середньовічних королівських дворах, феодальні відносини, сцени полювання, двобоїв і т. ін.

Жозеф Бедьє написав реконструктивний роман сучасною французькою мовою, з деяким повітом старовини. Я, готуючи до другого видання свій переклад цієї книжки, подекуди вилучив деякі елементи надмірної архаїзації мови, а також окремі суто українські слова та звороти, які дивно бачити в перекладі французького твору. Загалом же вважаю, що певна старовинність лексики, стилю, синтаксису в працях такого типу — не тільки право, але й обов'язок перекладача.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ.

1. Дитинство Трістана

Сеньйори, чи бажаєте ви послухати прегарну повість про любов і про смерть? Це повість про Трістана та Ізольду. Слухайте ж, як у великій радості, у печалі великій вони любилися і як померли одного дня — він через неї, вона через нього.

За давніх-давен був у Корнуельсі² король Марк. Дізнавшись, що вороги встали на нього війною, Рівален, король Лооннуа, переплив море, щоб допомогти йому. Слугував він Маркові і зброєю, й порадою, ніби васал³, слугував так вірно, що той дав йому гойну нагороду — сестру свою Бланшфлер, яку кохав король Рівален нечуванним коханням.

Повінчалися вони в церкві королівського замку — Тінта-желю. Та тільки-но відбувся шлюб, як прийшла новина, що давній Ріваленів ворог, герцог Морган, напавши на Лооннуа, руйнує його замки, нищить поля, плюндрує городи. Жваво спорядив Рівален кораблі і повіз Бланшфлер, що почувала вже дитя під серцем, до далекої своєї землі. Причаливши біля замку Каноель, віддав він королеву на піклування маршалові⁴ Рогальту, отому Рогальту, якого всі, за його велику вірність, чудовим іменували іменем — Рогальт Вірне Слово, а сам зібрав своїх баронів і вирушив на війну.

Довго чекала-виглядала його Бланшфлер. Та не судилося йому вернутись. Одного дня вона почула, що герцог Морган лукаво, по-зрадницькому вбив її мужа. Вона не плакала, ні: ані сліз, ані тужіння, тільки все тіло їй зробилось якесь кволе та безсиле; душа рвалась покинути тлінну свою оборону. Рогальт намагався її розважати.

— Королево, — казав він, — ніколи не треба додавати печалі до печалі; хіба ж не має вмерти кожен, хто народився? Хай прийме господь померлих і хай боронить живих!

Та молода королева не хотіла й слухати його. Три дні чекала й марила вона, що з'єднається на тім світі з паном своїм. Четвертого ж дня породила сина і, взявши немовля на руки, мовила йому:

— Сину мій, довго я тебе ждала і ось бачу найкраще сотворіння, що від початку світу було в матері на руках. Сумна я повила тебе, сумне моє перше до тебе привітання, сумно мені тепер, маючи тебе, помирати. Отож прийшов ти на землю в сумі та в тузі і тому маєш від мене ім'я Трістан⁵.

І, сказавши так, поцілувала його та з тим поцілунком і вмерла.

Рогальт Вірне Слово прийняв сирітку. Аж от військо герцога Моргана обложило замок Каноель; чи ж сила була Рогальтові довго триматися в ньому?

Правду каже прислів'я: безумство — не хоробрість; мусив він скоритися Морганові. Але щоб той не вбив Ріваленового сина, маршал удав, ніби це його власне дитя, і виховав Трістана разом з своїми синами.

Як увійшов же Трістан у сьомий рік і треба було забрати хлопчика з-під жіночої опіки, Рогальт доручив виховання його мудрому навчителеві, славному конюшому Горвеналю. За невеликий час навчив його

² Корнуельс — крайня південно-західна частина Англії, проти французької Бретані. Лооннуа (чи Лоонія) — старовинна назва південної Шотландії.

³ За феодального устрою на чолі держави стояв король, що був головним сюзереном цілої країни, чи сеньйором. Від нього залежали різні герцоги, графи та барони, що правили своїми округами, як королівські васали. Зі свого боку мали вони своїх дрібніших васалів — рицарів та дворян, аж до самого низу цієї військово-феодальної організації. Округа, що її король давав своєму васалові для правління, звалась леном, чи феодем. За свій лен васал був зобов'язаний слугувати сюзеренові збройно і підтримувати у певних випадках матеріально.

⁴ Маршал — слово німецького походження, визначало спочатку «конюший». Згодом маршал стає придворним чином (гофмаршал) та військовим (фельдмаршал).

⁵ Трістан — від французького «Ігізіє» — сумний. Але це тлумачення неправильне, бо ім'я Трістан — походження кельтського, а не французького.

Горвеналь усього, що належить знати баронам: битися мечем та списом, стріляти з лука, кидати камінний диск, найширші рови перескакувати. Він при звичаїв його ненавидіти брехню та лукавство, помагати безсилу, міцно держатися слова. І ще перейняв Трістан од вихователя мистецтво розмаїтого співу, гру на арфі та мисливські звичаї й порядки. То коли всяде, було, Трістан на коня та й виїде поміж молодих конюших, кожне сказало б, що його кінь, його зброя і сам він молодий — то одно тіло і що ніколи вони не розлучались.

Бачивши його такого шляхетного, гордого, широкого в плечах, а тонкого в стані, дужого, вірного та одважного, всі славили Рогальта, що викохав такого сина. Але Рогальт, усе маючи на мислі Рівалена та Бланшфлер, що їх молодість і врода в очах йому воскресали, милував Трістана, як рідне дитя, а потаємки мав його за свого володаря.

Та радість його урвалася того дня, коли норвезькі купці, заманивши Трістана на свій корабель, повезли його з собою як дорогу здобич. Корабель плыв до чужих земель, а Трістан рвався і пручався у своїй неволі, наче молодий вовк, потрапивши в самолов. Але суцця правда, і всі моряки це знають, що море не любить носити на собі людей лукавих та невірних і що не сприяє воно ні злодійству, ні зраді. Повстало воно, гнівне, великою хвилею, темрявою оповило корабель — і носило його вісім день і вісім ночей безперестанку. Дев'ятого дня моряки побачили крізь імлу берег, укритий скелями та рифами. Тут і хотіло море розбити їхнє судно. Вони покаялися, зрозумівши, що море гнівається на них за це під нещасну годину вкрадене дитя, дали обіцянку випустити його на волю і спорядили човен, щоб вивезти Трістана на берег. Зараз же вщухли хвилі й вали, небо вияснилось, і поки норвезький корабель щезав у далечі, лагідні та радісні води тихо віднесли Трістанів човник на пісок якогось узбережжя.

Багато потративши сили, виліз він на стрімку скелю — і побачив безлюдну степову рівнину, а за нею — без кінця без краю ліс. З ревним плачем згадав він тоді Горвеналю, батька свого Рогальта і землю свою Лооннуа, аж раптом далекий шум полювання та мисливські поклики звеселили йому серце. Прегарний олень вийшов на узлісся. Згряя псів примчалась йому вслід, а за ними й ловці, голосно вигукуючи та трублячи в роги. Але як пси, неначе гроно, повисли на оленевій шкурі, звір, за кілька кроків від Трістана, смертельно задиханий, упав на коліна. Хтось із мисливців ударив його списом. Зібравшись в коло, взялись ловці сурмити на радощах, і от побачив Трістан, що найстарший з-поміж них приставив звірові ножа до горла, ніби мав його перерізати.

— Що ви робите? — скрикнув Трістан. — Невже ви збираєтесь білувати цю благородну тварину, як зарізану свиню? Хіба ж такий у вашому краю звичай?

— Друже, — мисливець на те, — що ж тут тебе дивує? Справді, я перше одітну голову цьому оленеві, потім розріжу тіло його на чотири частини, і ми повеземо їх, приторочивши коло сідел, до короля Марка, нашого володаря. Так завжди чинимо ми, так чинили від найдавніших мисливців усі в Корнуельсі. Проте коли знаєш ти ліпший який звичай, покажи нам його; візьми цього от ножа, милий друже, ми залюбки повчимося в тебе.

Трістан, ставши навколішки, перше ніж розбирати оленя, зняв з нього шкуру, потім він почетвертував звіра, не займаючи, як то й годиться, крижів, далі одібрав тельбухи, писок, язик, ядра і сердечну жилу.

І ловці й доїжджачі, згуртувавшись круг нього, дивом дивувалися.

— Друже, — мовив найстарший, — звичай твій прехороший. Де, в якій землі ти це перейняв? Скажи нам, відкіля ти і як тебе звати.

— Шановний пане, звать мене Трістан, а навчився я цього в землі моїй Лооннуа.

— Трістане, — каже мисливий, — хай господь благословить батька, що такого шляхетного сина виховав! Певне, він могутній і багатий барон?

Але Трістан, що мудро вмів говорити, а мудро й мовчати, відповів усміхаючись:

— Ні, сеньйоре, батько мій купець. Я крадькома покинув його дім та й поплав на кораблі, що вирушив торгувати з чужими землями, бо хотілось мені дізнатись, як то живуть люди по чужих краях. Та коли воля прийняти мене між ваші охотники, то я радо служитиму і покажу вам, сеньйоре, ще й інші способи та хитрощі мисливські.

— Любий Трістане, дивно мені, що є на світі край, де купецькі сини знають таке, чого по інших краях не знають і сини рицарів. Ходімо ж із нами, коли твоя на те охота, будь у нас любим та шановним гостем. Ми поведемо тебе до короля Марка, нашого пана й володаря. Тим часом Трістан кінчив білувати оленя. Він розділив між собаками писок, серце і тельбухи та показав, як годиться паювати на пси їхню частку здобичі та як і скликати їх на риг. Потім він настромив на рогатини добре поділені частини і доручив їх мисливцям, кому що: тому голову, тому озадок і полядвицю, тим окости, тим задні ноги, іншим знову — стегна. Він вишикував їх парами, щоб їхали в доброму порядку, кожен на тому місці, яке пасувало йому задля його частини здобичі. Тоді всі рушили в путь і їхали розмовляючи, доки не опинились перед пишним замком. Замок був оточений лугами, садами, бистрими водами, рибними ставами та ланами родючими. Багато кораблів ввіходило в гавань. Замок підносився над морем, міцний та прехороший, добре захищений від

різних нападів та воєнних підступів. Головна башта — її за давніх часів збудували велетні — змурована була з величезних, добре обтесаних кам'яних брил; зелені й голубі, вони були розміщені, як ото клітки на шахівниці. Трістан запитав, як зветься замок.

— Зовуть його, любий хлопче, Тінтажель.

— Тінтажель! — скрикнув Трістан, — Хай благословить тебе господь, тебе й хазяїв твоїх!

Сеньйори, це ж тут колись батько його Рівален, радий та веселий, узяв шлюб із Бланшфлер. Але Трістан цього не знав. Коли під'їхали вони до підніжжя башти, ловці затрубили в роги, і вийшли на те барони і сам король Марк. Найстарший мисливець оповів королеві про сьогоднішню пригоду. Марк замилювався, як то гарно вишикувано мисливський поїзд, як мудро поділено оленя та які розумні звичаї полювання. Але найбільше припав йому до вподоби юний чужинець, і не міг він од нього одвести очей. Король питав у свого серця, звідкіля прийшла така ніжність до незнайомого, — і не годен був собі те вирозуміти. Сеньйори, то ж озвалася його власна кров, то любов колишня до сестриці Бланшфлер заговорила в ньому увечері, як забрано вже з королівських столів посуд, уельський жонглер⁶, великий митець до свого діла, вийшов перед баронів та й почав співати пісень, пригравуючи на арфу.

Трістан сидів у короля біля ніг. Ото як грає жонглер пригравку до нового співу, він і каже:

— Майстре, ця пісня над усі найкраща. Колись її зложили давні бретонці⁷, щоб прославити Граеленове кохання. Хороший її голос, солодкі слова. Ти добре вмієш співати, майстре, пригравай же як слід!

Уельсець проспівав, а тоді:

— Хлопче, — промовляє, — хіба ж ти знаєшся на музиці? Коли купці в землі Лооннуа навчають своїх синів також і грати на арфу, на роту⁸ та на скрипку — устань, візьми оцю арфу та й покажи нам свою вмільсть. Трістан узяв та й заграв так любо, що барони здивувались. Маркові надміру сподобався цей арф'яр, що прибув із землі Лооннуа, куди забрав колись Рівален сестру його Бланшфлер.

Спів уже давно скінчився, а король мовчав.

— Сину, — сказав він нарешті, — хай буде благословен учитель, що навчав тебе, будь ти й сам благословен господом! Бог любить добрих співців. Голос їхній сягає в людські серця, будить у них милі спомини і примушує забувати печалі та злі діла. На радість і на втіху прибув ти до нас. Зоставайся ж у мене, друже!

— З радістю служитиму вам, королю, — одвітує Трістан, — служитиму як арф'яр, як ловчий і як ваш ленник.

Так він і вчинив.

Минуло три роки, і дедалі більше любили вони один одного. Вдень ходив Трістан із королем на судну раду чи на влови, а вночі лягав він у королеві опочивальні серед вірних його слуг та ближніх людей, і, як спадав королю на душу смуток, він грав йому, щоб розважити, на арфу. Барони любили його, немов рідного, а надто, як це розкаже вам повість, сенешаль⁹ Дінас із Лідана. Проте ніжніше за баронів і за Дінаса любив юнака король. Та не міг утішитись Трістан, не міг забути батька свого Рогальта, вчителя Горвеналя і землю Лооннуа.

Сеньйори, коли оповідач хоче подобатись, він не повинен розказувати, надто розволікаючи та розтягуючи. Про багато гарних та розмаїтих речей мовиться в цій повісті — пощо ж тут зайві слова? Я розповім лише коротенько, як, довго блукавши по морях і по суходолах, Рогальт Вірне Слово прибув до Корнуельсу, найшов Трістана і, показуючи королеві дорогий карбункул¹⁰, що той колись подарував Бланшфлер на весіллі, сказав так:

— Королю Марку, це ось — Трістан із Лооннуа, ваш небіж, син сестри вашої Бланшфлер та короля Рівалена.

Герцог Морган, стоптавши закон, володіє його землею. Час би повернути її справдешньому спадкоємцеві. А далі я скажу коротко, що король Марк висвятив Трістана на рицаря, і Трістан,

⁶ Уельс — крайня західна частина середньої Англії, країна дика й малопрístupна, вона була за притулок кельтському населенню та їх мові від англосаксонських утисків. Кельтська мова там збереглась до недавніх часів. Жонглер — французька назва скоморохів та мандрівних співців, що виконували різні твори поетів (епічні пісні, фавльо), але ж були й фокусниками, лікарями тощо.

⁷ У Бретані (крайній північно-західній частині Франції) ще й досі збереглась кельтська мова.

⁸ Рот — старовинний струнний інструмент.

⁹ Сенешаль — спочатку старший слуга, що керував господарством (дворецький), потім, як і маршал, придворний чин.

¹⁰ У середньовіччі — дорогоцінний камінь, що мав чарівну силу. Називали карбункулом також рубін.

перехопившись корнуельськими кораблями через море, означував ім'я своє й рід свій батьковим васалам, викликав на поєдинок Ріваленового вбивцю, подолав його і вернув собі дідизну. Та намислив він, що король Марк не може без нього щасливо жити, а як шляхетне серце завжди давало йому наймудріші поради, то й скликав він своїх графів та баронів і таке їм сказав слово:

— Сеньйори Лооннуа, я одвоював своє королівство і помстився за короля Рівалена, дякуючи вам і господу богу. Я зробив, що належалось, для свого батька. Але ж Рогальт і король Марк Корнуельський пригріли сироту і заблукану дитину: їх я також повинен звати батьками; чи ж не годиться мені зробити й для них, що належиться? У шляхетного мужа дві є речі: земля його і його тіло. Отже, Рогальтові, що стоїть перед вами, віддаю я мою землю. Батьку, ви володітимете нею, і син ваш візьме її по вас в обладу. Королю Маркові віддам я своє тіло: покину цей край і піду служити пану моему Маркові Корнуельському. Так я намислив. Проте ви мої васали, сеньйори Лооннуа, і маєте радувати зо мною; то коли хто з-між вас щось краще мені порадить, хай устане й скаже про це. Але всі барони, хоча й сльози навернулись їм на очі, похвалили Трістана, — і він виїхав, узявши з собою самого лише Горвеналя, до землі короля Марка.

2. Моргольт Ірландський

Прибув Трістан до короля Марка. Король і все його баронство були саме у великому смутку, бо король Ірландський спорядив на той час флот, щоб сплюндрувати Корнуельс, коли його володар ще раз, як робив це вже п'ятнадцять років, зречеться виплатити йому данину, яку за давніх літ платили предки. Бо, бачите, в старих угодах стояло, що ірландці мали право брати з мешканців Корнуельсу першого року триста фунтів міді, другого року триста фунтів щирого срібла, третього — триста фунтів золота. Коли ж приходив четвертий рік, вони забирали триста юнаків і триста молоденьких дівчат по п'ятнадцятому року, вибраних жеребками з корнуельських родин. І от тепер король Ірландський прислав до Тінтажеля правити податок велетня-рицаря Моргольта, брата своєї жінки. Ніхто досі не міг подужати Моргольта в бою. Король Марк листами з печаткою скликав до свого двору корнуельських баронів, щоб урадити з ними раду. Призначеного дня, коли барони зійшлися в замковій залі з дужною стелею, а Марк сів на троні, Моргольт мовив так: — Королю Марку, востаннє вислухай повеління від короля Ірландського, мого пана. Він хоче, щоб ти сплатив, нарешті, данину, яку йому винен. А що ти довго зрікався це вчинити, то він наказує тобі віддати цього самого дня в мої руки триста юнаків і триста молодих дівчат по п'ятнадцятому року, обраних жеребками із корнуельських родин. Мій корабель, об'якорений біля Тінтажеля, одвезе їх до нашої країни, і там стануть вони нам за рабів. Проте — я не кажу про тебе самого, королю, бо то не годиться, — та коли хто з твоїх баронів має охоту довести в двобої, що це данина незаконна, я радо стану проти нього. Хто з-поміж вас, сеньйори, хоче битися зо мною за вольність свого краю?

Барони мовчки, спідлоба дивились один на одного — і понурювали голови. Той казав сам собі: «Глянь-но, нещасний, яка у Моргольта Ірландського постать: адже він дужчий за чотирьох дужих чоловіків. Глянь на його меч, що зносив, зачарований, голови найсміливішим бійцям, які важилися стати проти цього велетня, коли він їздив оголошувати виклик від короля Ірландського. Чи й ти, бідолахо, такою смертю хочеш померти? Навіщо спокушати бога?» А другий знову: «Чи на те я вас вигодував, сини мої любі, щоб поробились ви рабами, а вас, дочки красні, щоб ви стали полюбовницями? Ні! Але моя смерть не врятувала б вас». Тоді Моргольт ізнову:

— Хто з вас, сеньйори корнуельські, важиться стати на двобій зо мною? Обіцяю тому славний герць: за три дні запливемо ми звідси човнами на острів Святого Самсона. Там ваш рицар і я, ми змагатимемось один на один, і слава, що він пішов на таке діло, укріє всю його родину. Але вони мовчали, і Моргольт схожий був на кречета, запертого в одній клітці з малими пташками: коли його впусять, усі німіють.

І втретє сказав Моргольт:

— Гаразд, славні сеньйори Корнуельсу, коли це здається вам шляхетнішим, — киньте жеребки, щоб я знав, у кого саме маю забрати дітей. Проте не гадав я, що у вашій країні живуть тільки раби.

Тоді Трістан упав на коліна перед королем, кажучи: — Ясний королю, коли буде ваша ласка, я стану до двобою. Даремно намагався король Марк спинити його: він, мовляв, такий молодий іще рицар; яка буде користь із його одваги? Трістан кинув, проте, свою рукавицю Моргольтові, і Моргольт підняв її.

Настав той день. Ступив Трістан на пурпуровий килим і сказав озброїти себе для високого подвигу. Він надів панцер та шолом із воронавої криці. Барони плакали: жаль їм було юнака, соромно за себе.

«Трістане, Трістане, — казали вони в думках, — сміливий бароне, прекрасний юначе, чому не я, а ти зважився на цей бій? По мені не тужили б так ревно, як тужитимуть по тобі». Дзвонять у дзвони, і всі — значне панство і простий люд, старі, малі, жінки, — плачучи та молячись, проводять Трістана до берега. Вони ще мали якусь надію, бо ж надія в людських серцях кришками може житись. Трістан ступив сам на човен, поставив вітрило і попрямував до острова Святого Самсона. А Моргольт нап'яв на свою щоглу пишний багрянний парус і прибув на острів першим. Він саме прив'язував човна край берега, коли Трістан, під'їхавши,

зіпхнув свого ногою в море.

— Що ти робиш, васале? — сказав Моргольт. — Чому не прив'язав човна линвою, як зробив я?

— Навіщо, васале? — відповів Трістан. — Лише один із нас вернеться звідси живий. Чи ж не досить буде для нього одного човна?

І от вони обидва, заохочуючись до битви прикрими та зневажливими словами, пішли островом вибирати місце. Ніхто не бачив жорстокої борні, але тричі здавалося тим, що лишилися на березі, ніби морський вітер приносить з острова страшний крик. Тоді, на знак скорботи, сплескували жінки руками, а Моргольтові товариші, стоячи гуртом біля намету, сміялися. Аж настала дев'ята година, і в далечині замаячив багрянний парус; то ірландців човен відплив від острова, і пролунали в юрбі жалібні вигуки: «Моргольт! Моргольт!» А човен, наближаючися, ріс, і раптом, коли він саме опинився на вершині водяного валу, пізнали на ньому рицаря, що мав у кожній руці по мечу. То був Трістан. Зараз же двадцяттеро човнів полинуло йому назустріч, а дехто з молодих то й без човна поплав стрічати переможця. І от вийшов він на берег, і кинулись матері цілувати його залізом ковану одіж, а звияжець тим часом гукнув до Моргольтових товаришів: — Панове ірландці, Моргольт по-молодецькому бився! Гляньте, меч мій пощерблений, бо уламок леза глибоко ввійшов йому в череп. Візьміть же цю крицю, сеньйори: це данина, що вам сплачує Корнуельс.

І він подався вгору, до Тінтажеля. Визволені мужнім його вчинком діти радісно махали, де він проходив, зеленими вітами; пишні запони прикрашували вікна по всіх домах на знак великого свята.

Та коли серед радісних співів, церковного передзвону, сурем і рогів, таких голосних, що за ними не почути б і божого грому, Трістан дійшов до замку, — упав він, знесилений, королеві Марку на руки, і кров полилася з його ран.

Вельми зажурені прибули Моргольтові супутники до Ірландії. Ще ж недавно, увіходячи в гавань Вейзефор, радіє, було, Моргольт, що знову побачить юрми людей, які вітають його і славлять, і королеву, сестру свою, і свою племінницю Ізольду Злотокоосу, чия краса сіяла вже, як сонце на світанку. Ніжно стрічали вони його, а як бував він ранений — лікували: відомі-бо їм були зілля та напої, що оживляють смертельно вражених. Та що тепер по тих зіллях і напоях чарівничих, по тих замовних травах? Він лежав мертвий, завинений в оленячу шкуру, і в черепі його — уламок ворожого меча. Ізольда Білява витягла той уламок, щоб заховати в дорогоцінній скриньці із слонової кості як святиню. І, склонившись над велетенським трупом, мати й дочка, без краю вихваляючи вмерлого і без кінця посилаючи одно й те саме прокляття убивці, по черзі наглядали, щоб як слід було влаштовано похорон. З того дня Ізольда Білява навчилася ненавидіти ім'я Трістана із Лооннуа.

А Трістан у Тінтажелі лежав у недузї дедалі тяжчій: отруєна кров струмувала з його ран. Лікарі догадалися, що Моргольт уразив йому тіло намоченим у трутизні списом, а що не могли їхні ліки та напої його врятувати, — здалися вони на волю божу. Від його ран ішов такий тяжкий дух, що до нього боялися підходити найближчі друзі, — всі, oprіч короля Марка, Горвеналю і Дінаса із Лідана. Лише ці троє могли сидіти у рицаря в головах, і любов їх перемагала жах. Нарешті Трістан сказав однести себе в поставлену при березі хатинку. Там, лежачи край морських хвиль, чекав він смерті. І думалось йому: «Ти кинув мене, королю Марку, мене, що врятував честь землі твоєї... Ні, я знаю, любий мій дядьку, що ти віддав би своє життя за моє, але що ж по твоїй любові? Мені судилося вмерти. Та солодко, проте, бачити сонце, іще сміливе серце б'ється в грудях. Я хочу здатись на волю примхливого моря. Я хочу, щоб воно мене, самотнього, однесло далеко відсіля. До якої землі? Не знаю. Та, може, там найшов би я когось, що міг би мене вилікувати. І, може, тоді я ще послужу тобі, мій славний дядьку, як твій арф'яр, як твій ловчий, як вірний твій васал». Він так благав короля Марка, що той уволив його волю. Відніс король Трістана на човен без весел і без парусів, і попросив Трістан, щоб покладено з ним лишень його арфу. Навіщо б здалися паруси, як руки вже не здолають їх нап'ясти? Навіщо весла? Навіщо меч? Як моряк у довгій плавбі скидає за облавок труп свого старого товариша, так Горвеналь тремтячими руками відштовхнув у море човен, де лежав син його любий, — і море понесло його геть. Сім днів і сім ночей воно тихо гойдало його на своїх хвилях. Інколи грав Трістан на арфу, щоб утишити свою муку. Нарешті вода принесла його, так що він і не знав, до берега. Саме тієї ночі рибалки виїхали з гавані, щоб закинути невід, — і почули враз ніжну мелодію, сміливу та жваву, що линула звідкілясь по тихих хвилях. Нерухомі, піднявши весла над водою, вони прислухались; а як почало світати, примітили човен, що без керунку блукав у морському обширі. — Така-от, — казали вони, — неземна музика бриніла круг корабля святого Брендана, коли він плыв до Щасливих Островів білим, як молоко, морем.

Вони взялись веслувати, намисливши догнать каюк, що плыв за водою. Нікого, здавалося, там не було живого, тільки-но арфа бриніла та й бриніла; проте що вони більше зближались, то тихшала арфа, аж нарешті зовсім замовкла. Коли вони під'їхали, то Трістанові руки лежали знесилені на тремтячих іще струнах.

Вони взяли його і одвезли до пристані, щоб віддати нещасного в руки своєї милосердної пані, яка б, може, зуміла його врятувати.

А пристань же та була Вейзефор, де поховано Моргольта, пані ж їхня — Ізольда Білява. Тільки вона, знаючися на цілющих напоях та зіллях, могла вигоїти Трістана; і тільки вона з-між усіх жінок на світі хотіла